

KORXONA HISOBNING PREDMETI, VAZIFALARI VA UNING TURLARI TAXLILI

Istamova Shaxnoza

Farg`ona sanoat xizmat ko`rsatish texnikumi bitiruvchisi

Korxonalar, tashkilot va muassasalarda buxgalteriya hisobi xo`jalik faoliyatini kuzatish, boshqarish va nazorat qilish maqsadida yuritiladi. Buning mazmunida ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarish yotadi. Ijtimoiy ishlab chiqarish o`z navbatida ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohaslariga bo`linadi. Ishlab chiqarish sohasiga moddiy boyliklarni ishlab chiqaruvchi hamda moddiy boyliklarni ishlab chiqaruvchilardan iste`molchilarga etkazib berish bilan band bo`lgan tarmoqlari kiradi. Ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarish - korxonaning jamg`armalaridan, ya`ni ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo`lgan moddiy va pul mablag`laridan foydalanish yo`li bilan amalga oshiriladi. Mulkchilikning har xil shakllaridagi korxonalariga zarur bo`lgan mablag`lar ma`lum manbalar hisobidan shakllanadi. Ishlab chiqarish - taqsimot, aylanish va iste`mol jarayonlariga xizmat qilaturib, korxonalar mablag`lari uzluksiz doirada aylanishni amalga oshiradi.

SHuning uchun buxgalteriya hisobi bu erda moddiy boyliklarni yaratishga yo`naltirilgan doiraviy aylanish jarayonidagi korxonalar mablag`larining holatlari va ulardan foydalanishni samarali boshqarish uchun zarur bo`lgan axborotni shakllantiradi. Noishlab chiqarish sohasini aholiga xizmatlar ko`rsatuvchi tarmoqlari tashkil qiladi. Bularga sog`liqni saqlash, xalq ta`limi, san`at hamda davlat boshqarmalari va mudofaa muassasalari kiradi. Noishlab chiqarish sohasida garchi mahsulot ishlab chiqarilmasa ham, u ishlab chiqarish sohasiga o`zining natijalari orqali ijobiy ta`sir qiladi. Noishlab chiqarish sohasi tashkilotlari va muassasalarining xo`jalik faoliyatlari, ularga davlat byudjetidan qisman ajratilgan hamda o`zi ishlab topgan mablag`lardan qay darajada samarali foydalanilayotganini boshqarishdan iborat. SHunday qilib, noishlab chiqarish sohasida ishlab chiqarish tarmog`ida yaratilgan ijtimoiy mahsulotning taqsimoti va iste`moli sodir bo`ladi. Demak, buxgalteriya hisobi noishlab chiqarish sohasiga ajratilgan mablag`larning holati, sarflanishi haqida axborotlarni shakllantiradi. Moddiy boyliklarning noishlab chiqarish sohasida iste`mol qilinishi, noishlab chiqarishning bir qismidir. Undan tashqari, noishlab chiqarishning iste`moliga shaxsiy iste`mol va jamiyat a`zolarining ehtiyojlarini qondirish ham kiradi. SHaxsiy iste`molni buxgalteriya hisobi bevosita o`z ichiga olmaydi. Lekin shaxsiy iste`mol buxgalteriya hisobida mutlaqo aks ettirilmaydi, deb o`ylash xatodir. Haqiqatda, buxgalteriya hisobi uni aks ettiradi, lekin uni tavsiflash uchun zarur bo`lgan barcha ko`rsatkichlarga ega emas. SHaxsiy iste`mol to`g`risidagi ma`lumotlarni savdo, umumiy ovqatlanish korxonalari, xalq ta`limi, sog`liqni saqlash muassasalari va boshqa tashkilotlarning hisobotlaridan olish mumkin. Bu ma`lumotlar bo`yicha statistika bo`limlari shaxsiy iste`molni tavsiflovchi ko`rsatkichlarni aniqlaydi. Ijtimoiy mahsulotni takror ishlab chiqarishdan tashqari buxgalteriya hisobida mehnat kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarini takror ishlab chiqarish ham aks ettiriladi. Buxgalteriya hisobida ishchi kuchini takror ishlab chiqarish, mehnat kuchini tayyorlash bilan bog`liq bo`lgan har xil xarajatlarni hamda ish haqi va ularning turli

xildagi daromadlari harakatini hisoblab topish yo‘li bilan aniqlanadi. Ishchi kuchini tayyorlash xarajatlari, ish haqini to‘lash va xo‘jaliklarning daromadlarini taqsimlash, moddiy qiymatliklar va pul mablag‘larini sarflashni anglatadi. Ishlab chiqarish munosabatlarini takror ishlab chiqarish buxgalteriya hisobida mulkchilikning xar xil shakllaridagi korxonalar jamg‘armalarining mavjudligi va harakatini aks ettirgan holda qayd qilinadi. Takror ishlab chiqarish jarayonida ularning o‘zgarishini ko‘rsatib, buxgalteriya hisobi mulkning rivojlanishini tavsiflaydi va shu bilan ishlab chiqarish munosabatlarini takror ishlab chiqarish hisobotgi zarur ko‘rsatkichlarni beradi.

Yuqorida aytshganlardan shuni xulosa qilish mumkinki, buxgalteriya hisobi predmetining asosiy mazmuni korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning xo‘jalik faoliyatini amalga oshirishda foydalanadigan resurslarni samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan axborotni shakllantirishdan iborat. SHu mablag‘larning sarflanishi, ishlab chiqarish hajmi va faoliyat natijalarini ratsional hamda to‘g‘ri boshqarish hozirgi vaqtda muhim ahamiyat kasb etadi. SHunday qilib, buxgalteriya hisobining predmeti- ishlab chiqarish jarayonidagi korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning samarali boshqarilishida mablag‘lar holati hamda ulardan unumli foydalanish hisobotgi axborotlarni shakllantirish hisoblanadi. Buxgalteriya hisobining predmetini o‘rganishda, uning tarixiy xarakterini hisobga olish kerak. CHunki buxgalteriya hisobi predmetning mazmuni har xil iqtisodiy tuzumlarda bir xil bo‘lmagan. Ularning o‘zgarishi bir tuzumdan boshqasiga o‘tish paytida, mulkchilik shakllarining rivojlanishi bilan belgilanib borilgan. Boshlang‘ich jamoa tuzumida hisobning predmeti sifatida umumiy mulkchilik tashkil qilgan mablag‘lar va shu mablag‘lardan foydalanishga doir operatsiyalar qaralgan. Ushbu mulkchilik jamiyatida feodallarning ishlab chiqarish vositalariga va qullarga bo‘lgan egaligi hisobning predmeti bo‘lgan. Ishlab chiqarish vositalari, mehnat buyumlaridan tashqari, bevosita jonli mehnat sohibi va dehqonga ega bo‘lgan feodal o‘z xohishiga ko‘ra ularni xarid qilishi hamda sotishi mumkin edi. SHuning uchun ham bu davrda mehnat kuchlari hisob predmetiga kiritilgan. Har xil mulkchilik shakllariga asoslangan, rivojlangan bozor iqtisodiyotidagi jamiyatda individual kapital yoki mulk egasining kapitali buxgalteriya hisobining predmeti hisoblanadi. Buxgalteriya hisobi bu erda birinchi navbatda, mulk egasi yoki mulk egalari tomonidan korxonalariga qo‘yilgan resurslarni samarali boshqarish maqsadlari uchun axborotni shakllantiradi. Foydani oshirish maqsadida, xo‘jalik yuritish sub‘ektlari Nizomida ko‘rsatilgan asosiy va boshqa moliyaviy faoliyat hisobiga boy berilgan imkoniyatlarni qidirib topish bilan shug‘ullanadi. Demak, buxgalteriya hisobi predmetining mazmuni u yoki bu ijtimoiy tuzumga xos bo‘lgan mulkchilik shakli bilan belgilanadi. YA’ni, har bir jamiyatda moddiy ishlab chiqarishni tashkil qilish va samarali boshqarish uchun qanday ma’lumotlar talab qilinishiga bog‘liq bo‘ladi. Jamiyat rivojlangan sari hisobning ahamiyati ham uzluksiz o‘sib boradi. Bunda uning qo‘llanish doirasigina emas, balki unda aks ettiriladigan predmeti va bajaradigan funksiyalari ham tobora kengayib boradi. Buxgalteriya hisobining predmeti bilan bir qatorda uning ob’ektlarini ham farqlab olish lozim. Buxgalteriya hisobining ob’ektlari deganda, muayyan korxonalar ega bo‘lgan moddiy va pul mablag‘lari, uning boshqa tashkilotlar va muassasalar bilan bo‘lgan yuridik munosabatlari, shuningdek, mablag‘lar hamda munosabatlarni o‘zgartiradigan xo‘jalik operatsiyalari tushuniladi. Korxonaning moddiy va pul qiymatliklari o‘z faoliyatini

amalga oshirish uchun foydalaniladigan mablag'larini ifodalaydi. Xo'jalik muomalalari esa ishlab chiqarishning mazmunini ifodalovchi jarayonlarni tashkil qiladi. Ba'zida buxgalteriya hisobining predmeti deb o'z faoliyatini aks ettiruvchi operatsiyalar tushuniladi. Lekin bunday tushuncha hisob kategoriyalarini ilmiy talqiniga chalkashlik kiritadi. Chunki aks ettiriladigan narsalar buxgalteriya hisobining predmeti bo'lgani bilan, uning qo'llaniladigan joyiga ham shunday qarashimiz lozimligini bildirmaydi. Xo'jalik hisobining vazifalari iqtisodiyot rivojlanishining xar bir bosqichida amalga oshirilayotgan xo'jalik siyosati bilan belgilanadi va quyidagilardan: – hisobda aks ettiriladigan ob'ektlarni boshqarish uchun ma'lumotlarni yig'ish, ularni filtrlash va kerakli axborotni shakllantirish; – korxonalar faoliyati natijalari haqidagi axborotni o'lchash va taqdim etish; – soliq organlariga mahalliy soliqlar, ish haqiga olinadigan soliqlar va ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar, pensiya fondlari, ish bilan ta'minlash fondi, mulklar, transport vositalariga soliqlar, aksiz yig'implari va qo'shilgan qiymat soliqlari va xokazolar bo'yicha to'lovlarning to'g'riligini nazorat qilish; – xo'jalik hisobini mustahkamlashga yordam berish; – xo'jalik operatsiyalarini samarali boshqarishdan iboratdir; YUqorida keltirilgan vazifalardan tashqari xalq xo'jalik hisobi boshqa vazifalarni ham bajaradi. Xo'jalikdagi imkoniyatlarni yuzaga chiqarish va ulardan foydalanishga ta'sir ko'rsatadi. Uning ma'lumotlari bo'yicha ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatlari, asbobuskunalaridan foydalanishni yaxshilash, mablag'larni unumsiz sarflash sabablari aniqlanadi, korxonada xo'jalik faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf qilish va uni yaxshilash yo'llari belgilanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining auditorlik faoliyati to'g'risida qonuni. 2000 yil 26 mayda tasdiqlangan.
2. Karimov N.F. Texnika provedeniya audita. Metodicheskoye posobiye, Tashkent, 2002.
3. Musayev X.N. Audit, «Moliya» nashriyoti, Toshkent, 2003
4. Sanayev N, Narziyev R. Audit, «Sharq» nashriyoti, Toshkent, 2001
5. Spravochnik auditora. Assotsiatsiya buxgalterov i auditorov Respubliki O'zbekistan, Tashkent, 1996.